

EĞİTİM HAKKI ve TARİHSEL GELİŞİMİ

Öğr. Gör. Dr. Davut OKÇU
Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
İlköğretim Bölümü

ÖZET

Eğitim hakkı temel insan hakları olarak bilinen ve evrensel düzeyde kabul gören hakların ilk sıralarında yer alır. Eğitimin insanlar için bir hak olarak kabul edilmesi ve en önemli temel hakların arasına girebilmesi zorlu bir süreç sonunda gerçekleşmiştir. Bu çalışmada eğitimin bir hak olarak kabul edilmesinden temel insan hakları arasında sayılmasına kadar uzanan tarihsel süreç tahlil edilmiştir. İncelememizde, eğitimin evrensel düzeyde bir insan hakkı olarak kabul görmesiyle birlikte, bütün insanlığı kuşatacak ölçüde yaygınlaştırılması amacıyla uluslararası, ulusal ve yerel düzeyde hukuki düzenlemelerin yapılmakta olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, eğitim hakkı, eğitim hukuku, zorunlu öğretim.

THE EDUCATION RIGHT AND ITS HISTORICAL DEVELOPMENT

ABSTRACT

People's education right takes in the first order of the universally accepted rights which are also known fundamental human rights. The acknowledgement of the education right for people and its taken place among the most important rights have emerged as a result of a hard-going process. In this study we analyse the historical process of the education as from the acknowledgement of education as a right to the acceptance of it as fundamental human right. As a result of the analysis of this historical process it has been seen that some legal amendments have been done in order to include all the mankind at the international, national and local levels after the acceptance of education as an international right.

Key words: Human rights, education right, educational law, compulsory teaching.

GİRİŞ

Temel insan hakları, “insanın sırf insan olması nedeniyle sahip olduğu haklar” olarak tanımlanabilir. Genel olarak; yaşama hakkı, şikâyet hakkı, özel hayatın ve haberleşmenin gizliliği hakkı, konut dokunulmazlığı hakkı, mülkiyet hakkı, seçme ve seçilme hakkı gibi **eğitim hakkı** da temel insan haklarının ilk sıralarında yer alır. Eğitimin bir hak olduğu, bireye ve devlete bir takım sorumluluklar yüklediği gerçeği uzun ve sıkıntılı bir mücadele sürecinden sonra kabul edilmiştir. Bu süreç Doğu’da ve Batı’da benzer aşamalardan geçmiştir. Günümüzde insan haklarından söz edildiğinde, eğitim hakkından söz etmemek mümkün değildir. Çünkü eğitim, sistem ve içerik olarak sadece içindeki ferdi değil, toplumun geleceğini de etkilemektedir. İnsan hakları ve demokrasiyi kavramış ve bunları yaşatacak fertlerin yetişmesi için eğitim, özellikle de zorunlu eğitim, büyük önem taşımaktadır (Atalay, 1998).

Eğitim - Öğretim İlişkisi

Terbiye ve talim kavramlarının karşılıkları olan eğitim ve öğretim, biri diğerinden farklı anlamlar içeren iki kavramdır. Türk Milli Eğitiminde eğitim ve öğretim kavramlarının sınırları belirlenmiş olsa bile birini diğerinin yerine kullanma alışkanlığı çok yaygındır. Esasen eğitim ve öğretimi birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Öğretimsiz bir eğitim düşünülemediği gibi eğitmeyen bir öğretim de düşünülemez. Bu iki kavramın birlikte kullanılmasını zorunlu kılan ve beraber kullanıldıklarında anlam bütünlüğü sağlayan çok sıkı ilişkiler bulunmaktadır.

Farabi (1974)’ye göre öğretim anlamına gelen talim, milletler ve şehirlerde nazarı erdemleri gerçekleştirme; eğitim anlamına gelen terbiye ise ahlakî erdemleri ve amelî sanatları kazandırma yollarını gösterir. Eğitim ve öğretim arasındaki ilişkiyi izah eden Turgut (1991), ‘eğitim’in ‘talim’(öğretim) anlamında kullanılmayacağını savunur. Çünkü talim, eğitimin bir parçasıdır. Öğretim, dar bir alanda, belli bir işte, teknik düzeyde eğitilmek demektir. Talim (training) daha çok ‘öğretim’ anlamında kullanılmaktadır. Benzer görüşleri savunan Yazan (1977) da eğitimi; genel anlam ifade eden, öğretimi de; yalnız aklî yetenekleri geliştirmek için yapılan çalışmalardan ibaret sayar. Eğitim ‘irfan’ı,

öğretim ise ‘kültür’ü geliştirir. Bu yönüyle öğretimsiz bir eğitimin tasarlanması mümkün olmadığı gibi, eğitmeyen bir öğretim de makbul değildir.

Eğitim genel bir mana ifade ederken, anlam itibariyle daha teknik ve dar bir muhtevaya sahip olan öğretim; insana bilgi kazandırmak, insanda mevcut pek çok yetenekten yalnız zihinsel yetenekleri geliştirmek için yapılan çalışmaları ifade eder. Bu bağlamda zihin eğitimi, öğretim olarak değerlendirilebilir. Böylece öğretim, eğitimin pek çok konusundan yalnız birine yönelmiş demektir. Fizik öğretimi, matematik öğretimi, tarih öğretimi, din öğretimi derken, bu disiplinlere ilişkin birtakım bilgilerin öğretilmesi, insanın hafızasına (belleğine) kazandırılması kast edilmektedir. Öğretimin amacı, bilginin elde edilmesi, hafızada tutulması ve gerektiğinde hatırlanmasıdır (Ayhan, 1995).

Bazı ilimlerin konusunu, benzerlik ve farklarını daha iyi anlatmak için eğitim ve öğretim kelimelerini birlikte ve yan yana kullanma ihtiyacı doğmaktadır. Din eğitimi ve öğretimi, ahlak eğitimi ve öğretimi, askeri eğitim ve öğretimi gibi. Din öğretimi derken, dinî bilgileri, itikat, ibadet, siyer gibi konuları öğretmek anlaşılır (Ayhan,1995). Din eğitimi ise dinin öğrettiği konulara inanmak, kabul etmek, o şekilde yaşamak, emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak suretiyle davranışları ona göre tanzim etmek için yapılan çalışmaları ifade eder (Ayhan, 1997).

Başar (1998) da eğitim ve öğretim arasındaki ilişkiyi benzer bir biçimde açıklar. O’na göre,

“Öğretim, bilgi kazandırmaktır. Eğitim ise bilgi kazandırmanın ötesinde o bilginin davranış olarak gösterilebilmesini ifade eder. Bu davranış, somut koşullarda bilginin eyleme dönüştürülmesi, soyut koşullarda ise farklı konular için örneklenmesi şeklinde olur. Otomobili nasıl kullanacağını bilgisini öğrenen kişi ‘öğrenmiş’, otomobili kullanabildiğinde ‘eğitilmiş’ olur. Bir kuramın bilgisini öğrenen kişi, o kurama uygun davranış gösterebildiğinde, o davranışı örnekleyebildiğinde eğitilmiş demektir” (32).

Bu boyutuyla eğitim ve öğretim birbirinden ayrı düşünülemeyen farklı iki etkinlik alanıdır.

Görüldüğü gibi eğitimi tedip ve terbiye, öğretimi ise talim ve tedris anlamında değerlendirmek mümkündür. Dilimizde uzun bir süre tedip, terbiye, talim ve tedris kelimelerine karşılık olarak ‘maarif’ kelimesi kullanılmıştır. Günümüzde maarifin yerine kullanılmakta olan ‘eğitim’ kavramı, aynı zamanda öğretim ve öğrenimi de içine alan çok geniş bir içeriğe sahiptir (Hesapçioğlu, 1998). Mesela ‘Eğitim Programı’ denildiğinde, aynı

zamanda öğretime ilişkin programlar da kast edilmektedir. Bu nedenle eğitim, bir insan hakkı olarak düşünüldüğünde, kuşatıcı olması bakımından ‘eğitim-öğretim hakkı’ yerine, “eğitim hakkı” ifadesi tercih edilmiştir.

Hak – Hukuk İlişkisi

Hak kelimesi sözlüklerde; doğru (Devellioğlu, 1970, 375), gerçeğe uygun inanç (Alusi, [...], I/207-208), sabit ve kesin olan şey (İbn Manzur, [...], I/680) gibi anlamlarda kullanılır. Kur’an’da, hadislerde ve diğer İslâm kaynaklarında *hak* kavramı, “korunması, gözetilmesi ya da sahibine ödenmesi gerekli olan maddi ve manevi imkan, pay, eşya ve menfaatler; görev, sorumluluk, borç” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Bardakoğlu, 1997, 149-150). Toplumlar, kişiler ya da kişiler ile devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen ve kendilerine uyulması devletin zorlayıcı gücü (yaptırım, müeyyide) ile sağlanmış bulunan düzenleyici, yasaklayıcı ve izin verici davranış kurallarının bütününe *hukuk* adı verilir (Özsunay,1981). Hak, hukukun tanıdığı ve koruduğu bir yetkidir. Hak bir yandan hukukun koruduğu çıkarı anlatırken, öte yandan sahibine bu korumadan yararlanma yetkisi verir (Gözübüyük, 1993).

Eğitim – Hukuk İlişkisi

Geniş anlamda eğitim, ilkel topluluklardan beri vardır. İlkel topluluklarda büyükler küçüklere savunma, avlanma ve toplayıcılık gibi becerileri öğreterek bir çeşit eğitim yapıyorlardı. Bu tür eğitim, çağdaş eğitimde olduğu gibi planlı ve düzenli değildi. Gerçek anlamda eğitim, uygar (sınıflı) topluma geçişle gündeme geldi. Uygar toplumda gelişen bilim ve teknolojinin sağladığı bilgi birikiminin insanlara öğretilmesi, amaca ulaştıracak düzenli programlar, yetkin öğretmenler ve yeterli eğitim ortamı gerektiriyordu. Öte yandan, toplumu yönetme gücünü elinde tutan devlet (egemen güç) kendisinin meşruluğunu, yönetilenlere (yurttaşlara) kabul ettirebilmek için eğitim gibi etkili, planlı ve yöntemli bir araca ihtiyaç duyuyordu. Böylece eğitim, zamanla ilkel topluluklardaki “kişiyeye yeterli” olma işlevini aşmış, “toplumsal” işlevler de görmeye başladı. Davranışların, toplumsal ilişkiler yönünden de biçimlenmesi, “kişi” ile “toplum” arasındaki ilişkinin düzenlenmesini gerektirdi. Bu durum giderek toplumun örgütlü gücü olan “devlet”le “kişi”,

yani “hak”la “otorite” ilişkisinin hukuk açısından düzenlenmesini gündeme getirdi (Altunya, 2002).

Toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik yönden gelişmesine etki eden pek çok faktör vardır. Şüphesiz bunların başında eğitim ve hukuk gelir. Toplumun huzur ve güvenliği temel insan hak ve hürriyetlerinin korunduğu; herkesin hak ve ödevlerini bildiği ve yerine getirdiği sağlıklı bir hukuk düzeni ile sağlanabilir. Hukuka saygılı bir toplumun tesisi için de eğitilmiş bireylere ihtiyaç bulunmaktadır. Şu halde eğitim ve hukuk arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Hukuk düzeni fert ve toplumun bütün hayatı ile ilgili düzenlemeleri içerir. Bu bağlamda eğitimle ilgili olarak devletin ve bireylerin uyması, uygulaması gereken kurallara *eğitim hukuku* denir (Başaran, 1996). Eğitim kurumları temel hukuki düzenlemelere göre oluşturulur. Bu kurumlar işleyişleri itibariyle hukuka dayandıkları gibi işleyişleri de hukuki esaslara tabidir. Hukuksuz bir eğitim düşünülmemeyeceği gibi eğitim olmadan da hak, hukuk, özgürlük ve adalet düşünceleri bir toplumda yerleşmez (Akyüz, 2006). Eğitim kurumlarını yöneten kişi ve kuruluşların hakları, denetlenmeleri, öğretmen, öğrenci, veli gibi okul ile ilişkisi olan kişilerin hukuki durumları, okul sisteminin masraflarının karşılanması dikkate alındığında denilebilir ki *eğitim hukuku*; bütün örgün ve yaygın eğitim kurumlarında uygulanan ve eğitimi düzenleyen hukuk kurallarını bilimsel metotlarla inceleyen, sistemli bir biçimde açıklayan bilim dalıdır (Akyüz, 1981).

Başaran (1996,188), eğitim hakkını düzenleyen *eğitim hukukunun* aşağıdaki konularda araştırma ve inceleme yaparak eğitim sistemine önerilerde bulunduğunu, eğitim hakkının kullanılma biçimini düzenlediğini ifade eder:

- Eğitim sisteminin toplum içindeki hukuksal yeri,
- Eğitim sisteminin dayanağı olan hukuk ilkeleri,
- İnsanın, birey olarak eğitim hakkı,
- Eğitim hakkının gerçekleştirilmesinde devletin işlevi,
- Çocukların eğitim hakları,
- Eğitim yönetiminin yaptırım ilkeleri ve yönetim hukuku.

Eğitim sisteminin amaçlarının gerçekleşmesi, eğitimin önündeki maddî ve manevî engellerin ortadan kaldırılmasında hukukun yardımına ihtiyaç vardır. Çünkü hukuk,

“toplum hayatında kişilerin birbirleriyle ve toplumla olan ilişkilerini düzenler” (Bilge, 1975, 6). Evrensel hukukta bir kamu hizmeti olarak yer alan eğitim hizmetinin yerine getirilmesi devletin asli görevidir. Devlet bu hizmeti yerine getirirken bir hukuk düzenine dayanmak zorundadır. Eğitim hukukunun dayandığı üç temel kaynak ise gelenek hukuku, içtihat hukuku ve yazılı hukuktur. Yasa, tüzük, yönetmelik, kararname, yönerge ve genelgelere bağlı kalarak, tarafların uyması ve uygulaması gereken yazılı kurallar belirlenir (Durmuş-Okutan, 2002). Fert ve toplumun eğitim ihtiyacını karşılarken uyulacak kurallar ve aksine davrananlara uygulanacak yaptırımlar bu temel hukuk kaynakları doğrultusunda belirlenir. Fert ve toplumun ihtiyaç duyduğu eğitimin verilebilmesi için fert, toplum ve devletin görev ve sorumluluklarını belirleyen Eğitim Hukuku, bu geniş alana bir bilim dalı olarak eğilir ve bulgularını ortaya koyar.

Avrupa’da Eğitim Hakkı ve Tarihsel Gelişimi

Eğitim tarihçileri, eğitim hukukuna konu olabilecek incelemelerine genellikle eski Yunan eğitim sistemini aktararak başlarlar. Eski Yunanistan’daki şehir devletlerinin eğitim sisteminde, cinsiyet ve fiziksel özellikler dikkate alınarak ayırıcı bir uygulama sürdürülmekteydi. Bunlardan Isparta şehir devletinde, devletin eğitime gösterdiği ilgi, çocukların doğumundan itibaren başlamaktaydı. Eğitimin en önemli amacı savaşçı yetiştirmek olduğundan yeni doğan çocuklardan yalnızca kuvvetli olanlar hayatta bırakılmakta, zayıf yapılı olanlar ‘ihtiyarlar heyeti’nin kararlarıyla ya öldürülmekte ya da Taygetos dağlarının ormanlarına ve tenhalıklarına bırakılarak ölüme terk edilmekteydi. Çocuklar yedi yaşına kadar ailelerinin yanında kalır, yedi yaşından itibaren ailelerinden alınarak devlete ait eğitim kurumlarına devredilirlerdi. Burada, otuz yaşına kadar savaş ve devlet işleri üzerine sıkı bir eğitimden geçirilirlerdi (Aytaç, 1992).

Atina şehir devletinde ise eğitim, ayrıcalıklı bir sınıfın elde edebileceği sınıfsal toplum anlayışının yansıması olarak sunulmaktaydı. Atina’da -Isparta’nın aksine- entellektüel eğitimi vermek bir devlet işi olarak değil, özel kişilerin işi olarak kabul edilirdi. Gramer, matematik, retorik ve felsefe hocaları, cimnazların sütunlarla süslü kapıları önünde veya bahçelerinde toplanarak derslerini yaparlardı. Bağımsız okul binaları bulunmamaktaydı. Böylece Atina, entellektüalist bir eğitim ve öğretim sağlayan okullar

şehri manzarasını aldı. Hepsinin de ortak amacı, gençlere ‘genel formasyon’ kazandırmaktı. Hürlerin erkek çocukları, yedi yaşından itibaren evde ya da bir özel okulda ‘grammatist’lerden gramer ve edebiyat, ‘kitharist’lerden ise müzik (lyra, flüt, ...vs) derslerini alırlardı. Aristokrat kesimin eğitime savaş becerileri, güzel konuşma, bedensel ve zihinsel eğitim ile müzik eğitimi dahildi (Aytaç, 1992).

Antik çağın genel olarak kölelik düzeni üzerine kurulu olduğu görülür. Devlet, ‘hürler’ ile ‘köleler’den teşekkül etmiştir. Bütün haklar gibi eğitim hakkı da hürlerin imtiyazındadır. Buna karşılık Hıristiyanlık, insanları Tanrı önünde ‘eşit yaratıklar’ olarak kabul ederek kölelik düzenine göre çok daha iyi bir aşamaya getirdi. Zira Hz. İsa’nın getirdiği dinin en önemli prensiplerinden biri de; *“En büyüğünüz, başkalarına en çok hizmet edeniniz olacaktır. Zira yükseklik taslayanlar alçalacak, alçak gönüllüler yükselecektir”* (Çağlayan, [...], 25) anlayışıydı. Hz. İsa’nın getirdiği bu temel kurallar, zulüm ve baskılara karşı onur ve hürriyet isteğini harekete geçirmiştir.

Ancak bu yenilikçi yönlerine rağmen Hıristiyanlık kültürü, zamanla kilisenin önderliğinde kurumsallaşarak insana verdiği değeri geri plana itmiştir. Hatta ‘ilk günah’ teorisi yoluyla insanı daha dünyaya geldiği andan itibaren, ‘günahkâr’ bir varlık olarak mahkûm etmesi, insanın ontolojik değeri açısından önemli bir eksiklik olarak kabul edilmektedir. Hıristiyanlık, esas varlık alemi olarak ‘öbür dünya’yı kabul ettiğinden bu dünyayı ve bu dünya hayatını ihmal etmiştir (Aytaç, 1992). Kilise’nin iktidar sahibi olduğu günlerde Hıristiyan din adamları bilim adına en ufak bir kıpırdanışı dahi ‘putperestlik’ ve ‘kâfirlikle’ suçluyorlardı. 391 tarihinde patrik Teophik, İmparator Theodos’tan faaliyetteki son büyük akademi olan Serapeion’u kapatmasını ve muazzam kütüphanesini yakmasını istemişti. Bilime ve kitaba olan düşmanlık hız kesmiyordu. Nihayet 600 tarihinde Roma’da Auguste tarafından kurulmuş olan saray kütüphanesi yakıldı. Klasiklerin okunması ve matematik ilminin öğretimi yasak edildi (Garaudy, 1983).

VII. ve VIII. yüzyılda Sicilya ve İspanya’daki Müslüman Araplarla olan ilişkiler sonucu eğitim ve öğretimde bir canlanma yaşandı (Bilhan, 1996). Kurtuba’daki medreselere pek çok öğrenci gönderildi. Medreselerden mezun olan Hıristiyan öğrenciler, Avrupa’nın kültür hayatına önemli katkılarda bulundular. Ancak onların bu katkı ve

çabaları toplumu aydınlatmak için yeterli olmuyordu. Endülüs Emevi Devletinin yıkılmasıyla birlikte cehalet yeniden topluma hâkim olmaya başladı.

Miladi altıncı asırdan sonra hızlanan bilim düşmanlığının sonucunda gençler okumuyor, öğretmenler öğrenci bulamıyor, ilim adeta can çekişiyor ve ölüyordu. Hatta XI. asrın başından XII. asrın ortalarına kadar rahipler ‘alfabe’nin harflerini parmakla saymasını beceremiyorlardı. Augustin’in dediği gibi: “Ancak cahiller semaya ereceklerdir”(Terzi-Gürsoy, 2002) anlayışı yaygınlaşmıştı.

Kitap düşmanlığı XVI. yüzyılda Arap’ların İspanya’dan çıkarılmasından sonra yeniden en yüksek noktasına ulaşmış ve okyanusları aşarak Amerika’ya varmıştı. Meksika’da piskopos Dieogo de Landa, Mana’lar tarafından yazılmış bütün kitapları toplayarak yaktırmış, böylece insanlığın çok eski ve çok zengin bir uygarlığına ait bütün kaynaklar yok edilmişti (Garaudy, 1983).

Yeniçağdan itibaren Batıda rönesans ve reform hareketleriyle, skolastik felsefenin yerini akılcı ve deneyci sistemler almıştır. Bu durum bilim ve teknolojiye ilerlemelere yol açmıştır. Bilim ve teknolojinin ışığında başlayan ‘aydınlanma devri’nde egemenlik ilahî iradeye göre değil, yasa koyucunun belirlediği sözleşmelere göre belirlenmiştir. 1689 tarihli İngiliz Haklar Bildirisi, 1775 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile 1789 tarihli Fransız Vatandaş ve İnsan Hakları Bildirgesiyle birlikte aristokratik toplum yapısı yerine eşitlik ve özgürlük temeline dayalı demokratik rejimlere geçiş sağlanmıştır (Kepenekçi, 1999, 14). Bunun sonucunda, laik, zorunlu ve parasız eğitim olanakları sağlanmış, eğitim özel ve ayrıcalıklı bir faaliyet alanı olmaktan çıkarak bir kamu hizmeti haline dönüştürülmüştür (Ankay, 1991).

İslam Eğitim Tarihinde Eğitim Hakkı ve Gelişimi

İslam’dan önceki Araplarda okuma yazma faaliyetleri çok kısıtlıydı. İranlılar ve Bizanslılar eğitim konusunda çok daha ileri bir düzeyde bulunuyordu. Emevi devleti halifelerinden Abdulmelik b. Mervan’ın dönemine değin önemli resmi yazılar ve divanların büyük bir bölümü Farsça olarak yazılmaktaydı (Ehvani, 1955). Aynı dönemlerde Osmanlıların ataları olan Oğuzlar İslamiyet’ten evvel ‘İl’ (devlet) hayatı yaşıyorlardı. Çocuklar, il içinde kitapsız, okulsuz, öğretmensiz olarak Oğuz töresini öğreniyor;

şölenlerde ozanların kopuz çalarak terennüm ettiği milli destanları dinleyip ezberliyorlardı. Bu devirde eğitim, milli olmasına rağmen her ilde farklı uygulamalara rastlanmaktaydı. Oğuzlar İslam dinini kabul ederek Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kurduktan sonra kitaplı, okullu, öğretmenli bir medeniyet ile tanıştılar. Arap, Acem ve Türklerin ortak bir ürünü olan bu medeniyet, okuyup yazanları etkisi altına aldı. ‘Şölen edebiyatı’ yerine ‘divan edebiyatı’ hâkim oldu. ‘Töre’ yerine ‘fıkıh’ öğretimine ağırlık verildi (Gökalp, 1972).

Allah Resulü (sav)’in, “Biz ümmi bir toplumuz; yazı yazmayı ve hesap yapmayı bilmiyoruz”(Buhari, 1981, Savm 13) hadisi, cahiliye Araplarının eğitimsizliğini giderecek bir hukuk düzeninin veya manevi yaptırımın bulunmadığını haber vermektedir. İslamiyet’ten sonra ise, pek çok ayet ve hadisin teşviki ve Bedir esirleri ile yapılan pazarlık ve benzeri uygulamalar yoluyla ümmilik büyük ölçüde sona ermiştir (Luveyhik, 1999). Okuma-yazma bilmek, İslam dinini ve bu dinin hükümlerini öğrenmenin ilk gereklerindedir. Nitekim toplum İslam dinini benimseyerek hayatına uygulamış ve onunla yücelmiştir. Böylece cahiliye devri, kısa bir zaman sonra yerini saadet devrine bırakmıştır.

İslam hukukçuları, feraiz ilminin (miras hukuku) hükümlerini anlamak ve hayata tatbik etmek için insanların hesap öğrenmelerinin (matematiğin) önemine vurgu yapar. Hatta meşhur hanefi hukukçusu İmam Muhammed Şeybani’nin, hukukçuların miras hukuku ile ilgili problemleri kolayca çözebilmeleri için bir matematik kitabı yazdığına dair bilgiler bulunmaktadır. Yüce Allah, Kur’an’da hikâyeleri bulunan -haklarında hüküm verilip helak olmuş- topluluklardan ibret alınacak dersler sunarak onların yaşadıkları coğrafi bölgeleri öğrenmeye ve içinde bulunduğumuz hayatı hak ve adalet ölçülerine göre düzenlemeye davet eder. Yine İslam, ay’ın hareketlerine, namaz vakitlerine ve zamana ilişkin diğer konularda bilgi sahibi olmak üzere astronomi öğrenmeyi tavsiye eder. İlim öğrenmeye yönelik teşvikler sonucunda İslam hukukunu anlamak isteyen Müslüman araştırmacılar, tarih ilminin, tefsir, hadis ve usulü fıkıh ilminin esaslarını tespit edip kurallaştırmışlardır (Nahlavi, 1997).

Kur’an ve sünnet, bilimsel araştırmayı teşvik ettiği gibi, bu gaye uğruna Müslüman olmayanlardan istifade edilmesi gerektiğini ısrarla vurgular. İslam’ın yaratıcı gücü ve yayıldığı her alanda bilimin yeniden doğuşu bu nedenle hızla gelişmiştir (Garaudy, 1983). İlimi, ‘müminin kaybolmuş malı’ (Tirmizi, 1981, İlim19; İbn Mace, 1981, Zühd 15)

olarak gören Müslümanlar, onu elde etmek için büyük çabalar sarf etmişlerdir. İlim elde etmek her Müslüman için mecburi olunca (Kurtubi, 1982), aksine davranmaları mümkün değildir. Çünkü bilgisizlik cahillik olarak kabul edilmiş ve yerilmiştir. Hele ilim ve irfan yuvaları açmanın büyük manevi mükâfatı sebebiyle (Müslim, 1981, Vasiyyet 14), eğitim ve öğretim faaliyetlerine tarihte emsali görülmemiş bir hız kazandırılmıştır. Otuz-kırk yıllık *asr-ı saadet* döneminde İslam devletinin sınırlarının binlerce kilometre ileriye taşınmış olması, zamanın savaş tekniğini bilmeyen Arapların marifeti değil; akıl ve bilimin ışığında yürütülen tebliğ ve irşat faaliyetlerinin eseridir.

Eğitimi hukuk ilmiyle birlikte ele alan ve bir bakıma ‘eğitim hukuku’ alanında ilk eseri yazan Endülüslü hukukçu ve eğitimci Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kâbisî (403/1012), ‘*er-Risaletü'l-mufasssıla li-ahvali'l-müteallimin ve ahkami'l-muallimin ve'l-müteallimin*’ adlı eserinin birinci bölümünde iman, İslam, ihsan ve istikamet kelimelerinin izahını yaptıktan sonra Kur’an’ın ve Kur’an-ı öğrenip öğretmenin fazileti, ebeveynin bu husustaki sorumluluğu konularına yer vermiştir. İkinci bölümde ilköğretim öğretmenlerinin ücreti, öğretim konuları, öğretim metotları, tatilin gerekliliği ve karma eğitimin sakıncaları üzerinde durmuştur. Üçüncü bölümde ise, eğitim ve öğretimde ortaya çıkan bazı problemlerin çözüm önerilerine değinmiştir. Kâbisî’den sonra eğitim hukuku olarak nitelendirilen bu alanda bağımsız olarak yazılmış eser sayısında önemli bir ilerleme görülmemektedir. Eğitim hukukunu ilgilendiren problemler bir arada değil, ya hukuk veya eğitim kitaplarında incelenmiştir (Parladır, 2001).

Kur’an ve sünnete göre zorunlu bilgilerin öğretilmesinden ibaret olan temel eğitim kademesi, her Müslüman için farz-ı ayn (herkes için zorunlu) hükmündedir. Ancak temel eğitimin zorunluluğuna hükmeden ve bu zorunluluğa riayet etmeyen velilere cezai yaptırım öngören ilk resmi belgeye 1824 yılında rastlanılmaktadır. II. Mahmut bu tarihte yayımladığı bir fermanla ilköğretimi İstanbul’daki çocuklar için zorunlu kılmıştır (Koçer, 1991). Osmanlı Devleti tarafından kabul edilen, 1876 tarihli Kanun-i Esasi’nin 114. maddesinde, eğitimin birinci kademesinin mecburi olduğu ve bunun derece ve ayrıntılarının, Eğitim Nizamnamesi ile belirleneceği ifade edilmiştir (Kuzu, 1995). Bu uygulama, zorunlu ilköğretimin devletin denetim ve gözetimine alındığına ilişkin ilk resmî

belgedir. İnsanın küçük yaşta eğitilmesinden ailesi ve toplum sorumlu tutulmuştur. Bu sorumluluk rüş çığına girmekle beraber kişinin kendisine geçer (Çamdibi, 1994).

Ulusal ve Uluslararası Hukukta Eğitim Hakkı

Birleşmiş Milletlere üye devletlerin -Türkiye ile birlikte birkaç devletin dışında- büyük bir kısmının 6 Aralık 1966'da imzaladığı ve 03.01.1976'da yürürlüğe konulan (Balcı, 1998) "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme"nin 13. Maddesinde yer alan:

1. Bu sözleşmeye taraf devletler, herkesin eğitim görme hakkına sahip olduğunu kabul ederler.
2. Bu sözleşmeye taraf devletler, bu hakkın tam olarak gerçekleşmesi amacı ile:
 - a. İlköğretimin herkes için zorunlu ve parasız olmasını,
 - b. Ortaöğretimin, teknik ve mesleki eğitim dâhil çeşitli biçimlerinin her önlem alınarak, özellikle ücretsiz eğitimin yaygınlaştırılması yoluyla herkese açık ve herkesçe görülebilir olmasını,
3. Bu sözleşmeye taraf devletler, ana ve babalarının ya da kimi durumlarda vasilerinin, devlet tarafından kurulanların dışında devletçe konmuş ya da onanmış belli eğitim ölçülerine uyan okullar seçme özgürlüklerine saygı göstermeyi ve çocuklarının kendi inançları doğrultusunda ahlak ve din eğitimi görmesini sağlamayı üstlenirler.

hükümleriyle eğitim hakkının ana çerçevesi çizilmiştir. Ancak eğitim hakkıyla ilgili olarak uluslararası düzeyde kabul gören bu düzenlemelerin bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Millî Eğitim mevzuatında yer almamıştır. Bu yüzden eğitim alanındaki mevzuatımızın uluslararası ölçütlerin gerisinde kalması, ülkemiz açısından bir eksiklik olarak kabul edilmektedir (Balcı, 1998). Türkiye 'Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi imzalamamış olmakla birlikte, 1948'de imzalanıp yürürlüğe giren İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine imza koyduğundan Beyannamenin bütün hükümlerine uymak zorundadır. Şüphesiz bu zorunluluk, Beyannamenin 26. maddesinde yer alan;

Herkes, eğitim hakkına sahiptir. Eğitim hiç olmazsa ilk ve temel eğitim safhalarında böyle olmalıdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki öğretimden herkes istifade edebilmelidir. Yüksek öğretim liyakatlerine göre herkese tam ve eşitlikle açık olmalıdır.

Ana ve baba, çocuklarına verilecek eğitimi seçmede öncelikle hak sahibidir (Ünalın, 1997, 353)

şeklindeki şartları yerine getirmeyi de öngörmektedir. Zira Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 90. maddesinin son fıkrasında "usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bu hükümler hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaz" hükmü yer almaktadır. Bu hükmün kabulü ile uluslararası sözleşmelerin üstün norm niteliğinde olduğu kabul edilmiştir. Ancak

Türkiye, tevhid-i tedrisat ve benzeri bazı kanunlardan dolayı, uluslararası sözleşmelerin bir kısmına çekince koyarak imzalamakta, bir kısmını ise imzalamamaktadır. Bu tavrın sonucu olarak tüm dünyanın evrensel değerler haline getirdiği ve eğitim hakkının da dâhil olduğu hak ve özgürlükler konusunda mesafe alamamaktadır (Balcı, 1998). Buna rağmen eğitim hakkı konusunda gerek uluslararası hukuk ve gerekse Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının amir hükümleri doğrultusunda bir takım yasal düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Örneğin eğitim hakkını ihlal edenlere TCK gereğince hapis cezası, Yükseköğretim Öğrenci Disiplin Yönetmeliğine göre de ağır disiplin cezaları öngörülmektedir.

Eğitim hakkının ekonomik, sosyal ve kültürel hakların içinde yer alması, eğitimin bu haklarla yakın bir ilişki içinde bulunduğuna işaret eder. Eğitim hakkı sağlanmadan diğer hakları gerçekleştirmek mümkün olmaz. Bu bağlamda UNESCO tarafından 1978 yılında Viyana’da düzenlenen ‘İnsan Hakları Öğretimi Uluslararası Kongresi’nin ‘*sonuç belgesi*’nde eğitim hakkının önemi üzerinde durulmuş; bütün dünyada birinci görevin, diğer bütün hakların bilinmesi, benimsenmesi ve yaşanmasını sağlayan *eğitim hakkının* gerçekleşmesini sağlamak olduğu vurgulanmıştır (Geray, 1993, XV/90).

SONUÇ

Görüldüğü gibi önceleri seçkinlere ait bir imtiyaz olan eğitim, zaman içerisinde toplumun bütün kesimleri için bir ihtiyaç olarak değer kazanmıştır. Keza eğitim ihtiyacı uzun süre bireysel imkân ve çabalarla karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak XVIII yüzyıldan itibaren eğitim ihtiyacının devlet tarafından karşılanmaya başlanması, herkes için zorunlu ve parasız olması benimsenmiş ve uluslararası sözleşmeler ile garanti altına alınmıştır. Bu yüzden dünyanın her tarafında, herkesin eğitim hakkından yararlandırılabilmesi için ulusal ve uluslararası düzeyde birtakım yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Eğitim ve hukuku ilgilendiren bu düzenlemeler Eğitim Hukuku adıyla yeni bir bilim dalının doğuşuna da zemin hazırlamıştır.

Eğitim hakkının temel insan hakları arasında yer almasıyla birlikte, Birleşmiş Milletler ve sivil toplum örgütleri konunun takipçisi olmaya başlamışlardır. Okur-yazar oranının artırılması ve özellikle kızların eğitim kurumlarına yönlendirilmesi amacıyla BM teşkilatına bağlı kuruluşlar tarafından pek çok proje hazırlanmakta veya hazırlanan

projelere maddi destek sunulmaktadır. Bu nedenle devletler, evrensel düzeyde önem kazanan eğitim hakkını yaygınlaştırmak konusunda daha çok sorumluluk hissetmekte ve bu alana daha çok kaynak ayırmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Akyüz, E. (2006). Eğitimin Hukuki Temelleri, **Eğitim Bilimine Giriş**, Ed: Şule Erçetin - Necmettin Tozlu, Ankara: Hegem Yayınları.
- Akyüz, E. (1981). **Eğitim Hukuku Ders Notları**. Ankara.
- Alusi, Ş.S.M., [...]. **Ruhu'l-Maani fi Tefsiri'l-Kur'an'il-Azim ve's-Sebi'l-Mesani**. Beyrut: Daru'l-Fikr.
- Altunya, N. (2002). **Anayasa Hukuku Açısından Türkiye'de Eğitim ve Öğretim Hakkı**. İstanbul: MEB Yayınları.
- Ankay, A. (1991). **Hukuk ve Eğitim**. Ankara: GÜTEF Yayınları.
- Atalay, B. (1998). Eğitim ve Öğrenim Görme Hakkı, **Yeni Türkiye**. Ankara: 22, 1093-1096.
- Ayhan, H. (1995). **Eğitim Bilimine Giriş**. İstanbul: Şule Yayınları.
- Ayhan, H. (1997). **Din Eğitimi ve Öğretimi**. İstanbul: MÜİF Yayınları.
- Aytaç, K. (1992). **Avrupa Eğitim Tarihi**. İstanbul: MÜİF Yayınları.
- Balcı, M. (1998). **Eğitim ve Öğretimde Haklar ve Yükümlülükler**. İstanbul: Danışman Yayınları.
- Bardakoğlu, A.(1997). **DİA** (Diyanet İslam Ansiklopedisi), 'Hak' maddesi, XV.
- Başar, H. (1998). "Öğretmen Eğitiminde Yenilikler", **MEB Dergisi**. Ankara.
- Başaran, İ.E. (1996). **Eğitime Giriş**. Ankara: Yargıcı Matbaası.
- Bilhan, S. (1996). **Eğitim Sosyolojisi**. Ankara: AÜEBF Yayınları.
- Bilge, N. (1975). **Hukuk Başlangıcı Dersleri**. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Buhari, E.A.M.İ.B. (1981). **el-Camiu's-Sahih**. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Çağlayan, M. [...]. **İslam'da Eğitim**. Konya: Nur Basımevi.
- Çamdibi, M. (1994). **Din Eğitiminin Temel Meseleleri**. İstanbul: MÜİF Yayınları.

- Devellioğlu, F. (1970). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**. Ankara: Doğuş Matbaası.
- Durmuş, Ç., Okutan, M. (2002). “Eğitimin Hukuksal Temelleri”, **Öğretmenlik Mesleğine Giriş**. Ankara.
- Ehvani, A.F. (1955). **Et-Terbiyetu fi'l-İslam ev et-Talim Inde'l-Kâbisî**. Kahire: Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- Fârâbi (1974). **Tahsilu's-Saade** (Çev. Hüseyin Atay). Ankara.
- Garaudy, R. (1983). **İslam'ın Va'dettikleri** (Çev. Nezh Uzel). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Geray, C. (1993). “İnsan Hakları İçin Eğitim”, **İnsan Hakları Yıllığı**. XV.
- Gökalp, Z. (1972). **Milli Terbiye ve Maarif Meselesi**. Ankara: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları.
- Gözübüyük, Ş. (1993). **İnsan Hakları Kurallarının İç Hukukta Uygulanması**. Ankara: AÜSBF Yayınları.
- Hesapçıoğlu, M. (1998). **Öğretim İlke ve Yöntemleri**. İstanbul: Beta Yayınları.
- İbn Mace, Ebu Abdillâh M. Y. (1981). **Es-Sünen**, “Zühd” 15, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem.[....]. **Lisanu'l-Arab**. Beyrut: Daru'l-Lisani'l-Arab.
- Kepekçi, Y. (1999). **Türkiye’de Genel Ortaöğretim Kurumlarında İnsan Hakları Eğitimi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Koçer, H. A. (1991). **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**. İstanbul: MEB Yayınları.
- Kurtubi, Ebu Amr N.A. (1982). **Camiu Beyani'l-İlm ve Fadlihi**. Kahire.
- Kuzu, B. (1995). “Türkiye’de Anayasal Planda ve Uygulamada İnsan Hak ve Hürriyetlerine Genel Bir Bakış”, **İnsan Hakları Sempozyumu**. İstanbul.
- Luveyhık, A. (1999). **Dinde Ölçülü Olmak** (Çev. Abdulhalık Duran). İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Müslim, E.H. (1981). **el-Camiu's-Sahih**, “Vasiyyet” 14. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nahlavi, A. (1997). **Çağdaş Sorunlar Karşısında İslami Eğitim** (Çev. İsmail Kodaz). İstanbul: Esra Yayınları.

- Özsunay, E. (1981). **Medeni Hukuka Giriş**. İstanbul: İÜİF Yayınları.
- Parladır, S. (2001). **DİA** (Diyamet İslam Ansiklopedisi), “Kâbisî” maddesi. XXIV.
- Terzi, A.R., Gürsoy, A. (2002). **Öğretmenlik Mesleğine Giriş**. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.
- Tirmizi, E.İ.M.İ. (1981). **El-Camiu’s-Sahih** (es-Sünen), “İlim” 19. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Turgut, İ. (1991). **Eğitim Üzerine**. İzmir: Bilgehan Matbaası.
- Ünalın, A. (1997). **İslam Hukuku Açısından Hak ve Hakkın Kötüye Kullanılması**. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Yazan, Ü.M. (1977). **Türkiye Kanatlarımızın Altında**. İstanbul: İz Yayınları.